

Kolmkümmend aastat udmurtide juures käimas. Mida olen õppinud?

Pühendatud Tatjana Vladõkinale

Eva Toulouze

Riiklik Ida Keelte ja Kultuuride Instituut Pariisis (Prantsusmaa),
Tartu Ülikooli etnoloogia teadur (Eesti)
evatoulouze@gmail.com

Teesid: Udmurtidel on minu teaduselus keskne koht, tänaseks on neil keskne koht ka minu igapäevaelus, olen neil külas käinud juba kolmkümmend aastat, sest tundsin, et üksnes kirjasõna ja ajaloo uurimisest ei piisa, vaja on minna kohale, et mõista inimesi, nende kultuuri ja mõttemaailma, sest seda saab kõige paremini teha nende igapäevases keskkonnas. Tahangi selles artiklis rääkida, mida olen nende juures kogunud, mida õppinud.

Märksõnad: etikett, külaliste vastuvõtt, maailmataju, staatus, udmurdid

Minu teaduslikus elus on udmurtidel keskne koht. Esiteks olen nendele pühendanud oma esimese pikema töö, doktoriväitekirja, mille kaitsesin Pariisis 2002. aastal. Sisuliselt oli see ülevaade udmurdi kirjandusest rahvusluse seisukohalt: uurisin paralleelselt kirjasõna arengut ja udmurdi ajalugu, ning keskendusin rahvusluse arengu seisukohalt olulistele ajaloo aspektidele. Iseenesest ei nõudnud see töö välitöid. Aga ma tundsin, et mul on vaja käia kohal, et aru saada sellest keskkonnast. Ma käisin 1994. aastal esimest korda, ja jäingi käima. Olgu mööda minnes öeldud, et tõepoolest, ka moodne elukogemus võiks heita valgust mõnede mineviku psühholoogilistele aspektidele. Mida ma siis selle aja jooksul õppinud olen? Miks ma arvan, et ma saan täna paremini udmurtidest aru kui vanasti?

Püüdes süstematiseerida oma kogemust, jagaksin selle kolme ruumilisse ossa: Udmurdimaa, Baškiiria, Tartu.

Need on need kohad, kus mu kontaktid udmurtidega aset leidsid. Niisiis, kolm kohta ja veel kaks aega: esimene 1994. aastast kuni 2015. aastani, mil ma käisin Udmurdimaal küll regulaarselt, kuid kahe käigu vahele jäi kaks, kolm, või isegi neli aastat. Ja siis 2015. aastast kuni 2020. aasta COVIDi kriisini mitu (vahel isegi viis või kuus) korda aastas. Alates 2022. aastast ma käin uuesti,

paraku vähem kui vahepeal: nüüd on olukord stabiliseerunud kahe reisi peale aastas. Aga kui pikalt veel? Üldist olukorda ei saa ju ignoreerida.

Esimene periood: Udmurdimaa, hõredalt

Kui nüüd järele mõelda, ma arvan, et mulle vedas, et kaks esimest käiku toimusid lähestikku. Käisin esimest korda jaanuari lõpus 1994. aastal koos noore sõbraga, tulevane antropoloogiadoktori Laur Vallikiviga. Tol ajal oli ta 15aastane. Ma olin saanud kutse udmurdi sõbralt, kes juhtis toona rahvuslikku organisatsiooni udmurdi kultuuri ühingut Demen. Lidia Orehhovaga olime tutvunud Ungaris, Egeris soome-ugri kirjanike kokkutulekul, ja tol esimesel reisil olime Demeni külalised. Nad olid meile uhke vastuvõtu korraldanud. Muidugi toimus kokkusaamisi pealinnas, aga ka erinevaid väljasõite, peamiselt Udmurdimaa lõuna- ja keskossa. Käisime nõnda läänepoolses Vavoži rajoonis, ida pool Jakšur Bodja rajoonis, kirdes Šarkani rajoonis, ning mõnes Iževski ümbruse udmurdi külas. Minu jaoks jääb see reis seotuks tutvumisega udmurdi külalislahkuse, joomis- ja laulukultuuriga.

Teisel korral läksin Udmurtiasse kahe oma prantsuse filoloogist tudengiga ja kahe Tartus õppiva udmurdiga, kellest üks oli minu talvise võõrustaja tütar. Elasimegi tema juures kahetoalises korteris. Osaliselt käisime samades kohtades, kus olin ise juba käinud ja olid tuttavad ees: näiteks jäi pikaks ajaks meie kontaktidesse Vavoži rajooni kultuuriametnik, külastas in seda rajooni kuni 2008. aastani. Käisime ka bessermanide juures Põhja-Udmurdimaal ja osalesime külalistena udmurtide kolmandal kongressil. Sellega seoses sain esimest korda käia Kijassovo rajooni Karamass-Pelga külas, mis on tänapäevani minu jaoks oluline koht.

Teine reis kinnitas esimesi muljeid ja tutvusi ning andis mulle kindla aluse udmurdi kultuuri edasiseks uurimiseks. See pani ka paika järgmiste aastate ja aastakümnete mustri: ma lähen tagasi sinna, kus olen varem käinud. Aeg-ajalt lisanduvad küll uued kohad, aga ka siis jään ma sinna käima. See annab minu suhtluspartneritele kindluse, et ma ilmtingimata tulen veel. See tugevdab usaldust. Nõnda tekib ka sõprus.

Ma ei otsinud tol ajal teadlastega kontakti. Esiteks teadsin, et ma ei paku neile erilist huvi, sest ma ei olnud veel teadusmaailma astunud. Pigem vältisin liiga ametlikke kontakte. Mulle oli küll tutvustatud teadusinstituudi direktorit, Kuzma Kulikovi, nii et pealiskaudsed tutvused mul olid, kuid mitte rohkem. Teadussuhete tekkimiseni tuli oodata veel kümnekond aastat.

Avastasin, et minu tulek on kuidagi pidu. Seda on see tänini. Aga tol ajal oli terve küla osaline, kui võõras tuli külla. See pakkus ka neile võimaluse pidutseda ja – nagu ma nüüd aru saan – lõõgastuda elupingetest.

Käisin Udmurdimaal regulaarselt ajal, mil sattusin esimest korda Baškortostani. Olin just veetnud aega udmurdi sõpradega ja osalenud esimest korda udmurdi palvusel Kuzebajevo külas ning jätkasin oma reisi Baškiirias. Olin ühe suvekooli ekspert ja veetsin seal kümme päeva. Viimane päev oli aga vaba, nii et otsustasin külastada udmurdi alasid. Seal räägiti mulle oma kommetest ja palvustest, nagu see oleks kõige loomulikum nähtus ja mitte mingi kurioosum. Mõtlesin pikalt, ja lõpuks 2013. aastal läksimegi Liivo Niglasega välitöödele Baškortostani vabariiki, kus meid võttis vastu Ranus Sadikov, kes seitsaadik meiega ka töötab. Jäime sinna kuuks ajaks: meile oli leitud elukoht suures majas, kus vene keelt vaevalt oskav perenaine elas üksi, ja kus naabrid käisid sageli juttu ajamas, ning juttu ajasid nad ka meiega. Meil on tunne, et informandid tulid ise meie juurde.

Pärast esimest külastust hakkasime käima alguses kaks korda aastas, juunis ja detsembris. Saime kohe esimesel korral tuttavaks peamiste ohvripreestritega. Alati kohtusime nendega enne nende palvustele minekut, ja jätsime neile ka meie filmitu. Igal aastal tekkisid uued tuttavad, sageli vanade kaudu. Varsti olid külainimesed harjunud, et me tuleme kohale. See muutus normiks. Kui ühe küla naine sai teada, et projekt on lõppenud, ta lausa nuttis, aga kui ma ikka veel kohale läksin, oli ta väga rõõmus.

Uus tegevus Baškiirias ei seganud Udmurdimaal käimist. Alguses lendasin küll Ufasse, aga peagi tekkis uus rutiin: lennata Piiterist Iževskisse, ja sealt sõita Baškiiriasse. Niikuinii on vahemaa umbes sama, kas tulla Ufast või Iževskist. Nõnda ühitasid minu Udmurdimaa suhted ka selle uue projektiga.

Siis olin udmurdi teadlastega juba paremates suhetes. Väitekirja olin ammu kaitsnud, minu nimi sai Udmurdimaal tuttavaks – ei ole ju huvi udmurtide vastu nii levinud, et ei teaks kõiki, kes viitsivad kohale tulla. Hoidsin kolleege kursis oma uuringutega. Mõnedest neist said mu sõbrad. Tekkisid uued harjumused – käia instituudis, ülikoolis, kirjastuses...

Nõnda möödus kolmkümnend aastat. See on küllaltki pikk aeg, mis annab võimaluse hinnata muudatusi erinevatel tasemetel: ümbruskonnas, maa ja elu muutumine aastate jooksul, aga ka enda arusaamade muutumine ... Mõnda aspekti mõistan nüüd paremini ning interpreteerin teistmoodi...

Esimene märkus: küla

Kohe esimesel käigul torkas silma enesestmõistetav tõik: udmurtlus elab külas, mitte linnas. Seda ma muidugi abstraktselt teadsin. Nüüd sain selles ise veenduda. Ikkagi pean veel ühe enesestmõistetava fakti välja tooma: nendes riikides, kus ma olen üles kasvanud, on vahe linna ja küla vahel kvantitatiivne – linn on suurem, pakub rohkem võimalusi, aga muidu on küla vaid üks väiksema mastaabiga linn – Venemaal on see vahe sisuline. Küla on hoopis teistsugune kooslus: külas on kõik, ükskõik, mis ametis, seotud põllumajandusega, kõik on talupojad, kaasa arvatud koolidirektor või administratsioonitöötajad.

Alates oma esimest käigust tajusin, kuivõrd Iževsk, mis tol ajal ei olnud nii ilusti üles putitatud kui tänapäeval ja kus muda esines igal pool (seda me nägime muidugi sügisel, mitte talvel), oli udmurdivaenulik linn. Udmurdi keelt polnud kusagil näha ega kuulda. Inimesed ei julgenud avalikus kohas emakeelt rääkida, need, kes siiski sõandasid, said alati kurjalt söimata. Sõbrale, kes rääkis oma lapsega trammis udmurdi keelt, öeldi põlglikult, et ilmselt ta oma last ei armasta... Külas aga kasutasid inimesed seda keelt omavahel suheldes enesestmõistetavalt, ning udmurdi laul oli täiesti elus. Tundsin, et tol ajal ei olnud veel hakanud arenema udmurdi linnakultuur, kuid praeguseks on see jõudsalt muutunud.

Toona olid selle asemel saarekesed: kohad, hästi kaitstud kohad, kus udmurtlus elas kõige kiuste. Lasteajakirja *Kiz'il'i* (Täht) toimetuses oli veel tol ajal German Hodõrev, kes vähem kui aasta pärast sooritas enesetapu pärast avalikku häbistamist selle eest, et ta sõandas avalikult kaitsta ühte Stalini repressiooni ohvrit. Iževski ühes korteris elas ka maaliija Valentin Belõhh, kes oli juba hakanud maalima oma arusaama vanade udmurtide elust. Juba tegutses ka Inimese Uuringu Keskuse asutaja filosoof Albert Razin. Enne kui ta enda avalikult ära põletas, jõudsin kohtuda temaga kolm korda: 1994. aastal koos Demeni juhi Lidia Orehhovaga; 2017. aasta lõpus Liivo Niglase udmurdi rituaali filmi näitamisel Iževskis ja umbes aasta enne Razini surma Kama-taguste udmurtide ohvipappide koosolekul. Ja siis olid poetessid. Tol ajal olid nad udmurdi luule au ja hiilgus: Galina Romanova, Alla Kuznetsova, Ljudmila Kutjanova ja Tatjana Tšernova. Nad olid sõbrannad ja kutsusid mind ühel õhtul Tatjana juurde, kus Alla improviseeris virtuoosselt oma kaaslaste teoste tõlkeid vene luulevormis... Need olid sellised pääsukesed, mis andsid mõista, et miski on tekkimas ka Iževski linnas...

Tänapäeva ei saa ikka veel öelda, et Iževsk on udmurdi linn: avalikus ruumis paistab udmurtlus vähe silma, aga natuke ikka, kui võrrelda nende kaugeate aastatega, mil tühjus oli silmatorkav. Totaalne udmurdivaenulikkus on taandunud. Seda oli mulle öelnud juba 2010. aastal Piliscsaba soome-ugri

kongressil Galina Nikitina, üks udmurdi instituudi etnograafidest, veendunud udmurt: ta oli jälginud, kuidas vene noorte suhtumine oli muutunud tunduvalt sõbralikumaks. Ilmselt olid Udmurdimaa venelased hakanud tundma teatud sidet selle maaga ja teadvustanud, et nad ei saa põlisrahvast täiesti eraldi seista. Rahvuspingeid leevendas teatud kohapatriotism. Hoopis teisel tasemel hakkasid tekkima udmurdi haritlased, kes polnud külast pärit: Darali Leli on Iževskis sündinud ja üles kasvanud, Aleksei Arzamazov on pärit hoopis Nižni-Novgorodist... Etnofuturistid on hakanud luules käsitlema ka linnareaalsust. Udmurdi linnakultuur pole veel maailma vallutanud, aga ta on olemas, ta on terve ja areneb. Täna pole küla enam ainus koht, kus udmurtlus elab.

Mul on olnud privileeg jälgida seda arengut.

Teine märkus: külaliste vastuvõtt

Sel esimesel korral rabas mind, mil moel meid igal pool vastu võeti. Me tulime võõralt maalt, mis ei olnud toona sage nähtus. Meid (mina ja 15aastane poiss, kes ei olnud minu poeg) tutvustati kui eesti-prantsuse delegatsiooni... Igal pool võeti meid vastu uskumatul viisil. Bolšaja Gurez-Pudgas, Vavoži rajoonis oodati meid teel soola ja leivaga, ja muidugi samakaga. Igal pool, mitte ainult seal, oli rahvas kogunenud – Bolšije Sibõs (Možga rajoon), Jakšur Bodjas (samanimeline rajoon), Zavjalovos ja Pirogovos (Zavjalovo rajoon), Varzi-Jattšis (Alnaši rajoon), kus elasid Lidia hõimlased: meie tulek oli muutunud kogukondlikuks sündmuseks. Saime inimestega tuttavaks, meile valati samakat, meid tantsitati ja peamine, lauldi. Leidus ka teisi lõbustusi: oktoobris mängiti Zavjalovos, kus ma olin kahe eesti poisiga, pulma. Mind pandi udmurdi riidesse ja kõigil oli väga lõbus.

Olen mujal (Tuluz 2019: 189–190) jutustanud oma esimesest kokkupuutest, mis osutus üllatuseks ja ka omamoodi traumaks: Bolšije Sibõ külas, võttis meid minu esimese käigu teisel päeval kultuurimajas vastu umbes nelikümmend laulvat memme udmurdi riides. Laud oli kaetud paljude isuäratavate udmurdi toitudega. Mind ja minu kaaskond, mis koosnes lisaks Laurile kahest minust palju nooremast udmurdi naisest, pandi laua äärde istuma, memmed seisisid toa teises otsas ja laulsid. Muidugi oodati minu sõnavõttu, mille ajal tulid memmed laulu jätkudes järjest minu poole, võtsid taskust pudeli ja pitsi ning valasid mulle omatehtud alkoholi. Olin liigutatud ja jõingi. Memmed seisisid, meie istusime, nemad pakkusid enda tehtud kraami, see kõik oli nii armas... Aga kui teine ja siis kolmas memm tuli minu juurde, sain aru, et igapähe oli oma samakas, ja ehmusin... Ülemäärasest alkoholist hakkab mul tavaliselt paha ja seda ma üldse ei soovinud. Hakkasin nahaalselt sööma laua pealt

kõige rasvasemaid toite, et aidata organismil alkoholiga võidelda. See taktika peaaegu toimis, ainult et pärast pulmarituaali näitamist seisid memmed ukse ees kahes reas, ja jälle tuli juua... Purju ma õnneks ei jäänud, aga mürgistus püsis kolm päeva...

Ilmselt kuulus see kuidagi initsiatsiooniriitusesse. Mu kaaslased oleksid võinud kasvõi vihjata, et kõike ei pruugi kohusetundlikult ära juua, piisab viisakast huulte niisutamisest... Aga see oli õppetund. Nüüdseks tean, kuidas käituda. Minu strateegia on selline: joon udmurdi naiste kombel tasapisi. Lisan tavaliselt: "Ega ma venelane ole"... Siis joon Nikolai Anisimovi soovitusel palju teed ja tantsin, ehk tegelen tema sõnul "etnofitnessiga"... See on kindlasti uus oskus, mis ma nende aastakümnete jooksul olen omandanud...

Järgnevatel aastatel mind enam samamoodi vastu ei võetud. Ma ei olnud enam uus külaline, käisin külas tuttavatel, kes muidugi rõõmustasid, kuid ülemäära pidulikult ei tegutsenud. Laule oli aina vähem. Mul vedas, et tutvusin selle traditsiooniga enne kui ta hääbus...

Sama näis kinnitavat mu baškiiri kogemus. Seal käisime Eestist saabunud meeskonnaga külas paljudel informantidel koos Ranus Sadikoviga, keda kõik teadsid. Meid ei võetud kunagi vastu lauluga. Meid pandi laua taha istuma, pakuti teed ja/või samakat, aeg-ajalt ka seda, mida äsja ahjust välja võeti, aga laulu üldse ei olnud. Ju neil seda traditsiooni ei ole, arvasin. See tõlgendus aga oli nii vale kui vähegi olla saab.

Et seda mõista, oli vaja, et meie meeskonnaga liituks Nikolai Anisimov, tol ajal udmurdi rahvusest Tartu ülikooli folkloristika doktorant. Ta oli selles piirkonnas juba käinud, mõistis murret, ja teda tundsid vähemalt nimepidi kõik, nii noored kui ka vanad, sest ta oli ja on nüüdki Udmurdimaal väga kuulus laulja, kes laulab rahvalikus stiilis udmurdikeelseid laule. Lisaks sellele on tal ammendamatu rahvalaulude repertuaar. Igauhel oli ülim au teda külla kutsuda ja oma kodus võõrustada. Seevastu Ranus tuli inimestele külla küsitleva etnograafina, kes polnud kuigi laululähedane (tema ema on kurttumm, ta ei kasvanud üles lauludega). Nii hakkas meie töö välja nägema sootuks teisiti. Isegi meie perenaine, keda ma polnud iial kuulnud laulvat, korraldas meie lahkumispeo koos oma tütarde peredega, ja kogu aeg lauldi. Ma ei kujutanud ette, et ka noorem põlv teadis nii palju laule!

Kõige olulisem oli ikkagi külaliste staatus. On tundmatu külaline, kes on auväärt ja kelle eest tehakse kõike, on tuttav külaline, natuke „oma“, kes nõuab vähem pidulikku kohtlemist. Staatuses sõltub ka, mida külalisele räägitakse. Üks õpetlik juhtum oli Varkled-Bodja külas, Tatarstani Agrõzi rajoonis. Käisime Nikolaiga seal välitöödel sellisel nädalal, kus oli kavas mitu rituaali. Olime mõlemad ka varem selles külas käinud, nii et meid teati. Nikolai oli siiski minust vähem võõras; ta on samast udmurdi rühmast kui meie võõrustajad, kuigi igal

külal on oma eripära. Osalesime suguluskesksel rituaalil nimega *vös' njerge*, kus sugulased istuvad koos järjest igas leibkonnas. Osalesime kahes sugulusrühmas, ja meie võõrustaja ei öelnud mulle mitte midagi. Nikolaile aga teatas, et nende reeglite järgi ei tohi inimesed väljastpoolt sugulusrühma istuda laua taha kuni esimesed sugulased pole lahkunud, kuigi külalislahkuse reeglite järgi peavad nad ilmtingimata meid kutsuma. Võõrustaja oli ilmselt aru saanud, et me olime huvitatud nende reeglitest ega soovinud kas või teadmatusest neid rikkuda. Kui me sellest seigast ühes artiklis rääkisime, kommenteeris eestlasest retsensent, kes oli välitöödel aastate eest osalenud samas rituaalis, et tema ajal seda reeglit ei olnud.

Ta eksis. Küsimus ei olnud ajas. Pigem jäeti talle, nagu mullegi, rääkimata asjad, mis olid külalislahkusega vastuolus. Meie eelis oli see, et meil oli poolinsaider, kes sai adekvaatsemat teavet. Meile oligi nende silmis oluline see, et saaksime hinnata eelkõige nende austust kaugete külaliste vastu. Ma ei taha sellega vihjata, nagu oleks udmurtide, samuti hantide, vaimses elus oluline saladus. Aga on prioriteedid, ja need võivad vahel sattuda vastuollu.

See viib mind järgmise, sellega tihedalt seotud punkti juurde.

Staatuse ja protokollit tähtsus

Ma ei usu, et staatuse tähtsus on puhtalt udmurdi omapära. See on ehk pigem vene omapära, aga Venemaa koosseisus puudutab see ju ka udmurte. Siiski ei saa ma jätta mainimata, et staatuse ülimuslikkus tundub mulle imelik. Sotsiaalse positsiooni tähtsus muutub veidraks ja kohati isegi kole ebamugavaks.

Asi on selles, et mina olen välismaalasena ebatavaline külaline. Mind häirib, kui kõik püüavad keskendada kogu tähelepanu mulle. See häiris mind seni maani, kuni ma sain aru, et õieti pole see seotud minu isikuga. Tähelepanu minu staatusele ei puuduta mind, vaid minu võõrustajaid.

See sai eriti ilmsiks, kui mind kutsuti Šarkani rajooni udmurdi pulma. Alguses arvasin, et mind kutsuti, oletades, et see võib olla mulle huvitav...

Teadsin pisut pruudi ema, kes mind oli kutsunud. Muidugi vaatlesin, ja sain selgeks, et minu kohalolek oli tähendusrikas just pruudi seltskonnale, kes võistles veidi vaesema ja tagasihoidlikuma peigmehe seltskonnaga. Selles võistluses andis minu kui kõige kõrgema staatusega külalise kohalolek pruudi seltskonnale plusspunkte. Kahtlemata oli mul põnev seal olla, aga ka teised said minu kohalolekust mingeid eeliseid...

Vahel on võõrustajad mind survestanud kohtuma oma rajooni juhiga. Ilmselgelt tõstis nende staatust ja prestiiži kohaliku juhtkonna silmis asjaolu, et just nemad olid toonud oma rajooni sellise auväärt külalise.

Staatusega käib käsikäes protokoll. Udmurdid, eriti külas, teavad, kuidas kellega käituda, et naabreid ja sugulasi mitte solvata. See on ülimalt keeruline protokoll, seda enam, et see pole kusagil fikseeritud. Raske on seda õppida, sest käitumismallid sõltuvad nii sotsiaalsetest positsioonidest kui ka eeldatavatest ootustest. Meie oleme harjunud vabama käitumisega. See on kindlasti põhjus, miks kaua Eestis elanud udmurte ajavad kodumaale naastes segadusse emade ohtrad nõudmistest või keelud. Minuga juhtus lugu, mis pani mind mõtlema. Pärast seda küsin alati palju küsimusi selle kohta, mis on paslik, mis mitte.

Pidin Udmurdimaalt minema Baškiiriasse oma sõprade juurde. Viimasel õhtul oli kontsert Kijassovos, mis on asula teel Baškiiriasse. Sõbranna lubas oma mehega mulle vastu tulla. Mina omakorda kutsusin nad kontserdile. Tema keeldus, öeldes, et mõned selle rajooni inimesed, kes on kindlasti ka kontserdil, on neid ammu külla kutsunud. Nüüd ei olnud õige aeg neid tulitada, aga vastuvõetav polnud ka minek nende kanti ilma nende juurde käimata. Nad võisid õigustatult solvuda. Lõpuks nii juhtuski, et mu sõbrad jõudsid kohale enne kontserdi lõppu, nende sõbrad nägid neid ja tõepoolest solvusid...

Need reeglid on rahvaluulelikud: nad on umbmäärased, kõik ei pruugi neid korralikult vallata – nii et sageli keegi küla sootsiumis solvubki – ja saab kindlalt väita, et Inglismaa kuninga protokoll, mis on kirja pandud ja muutmatu, on kordades lihtsam...

Kajastades maailmakorda

Kui ma õppisin udmurte tundma, üllatas mind, kui oluline on nende jaoks inimese väline ilm. Üks udmurdi ülikooli kolleeg kiitis kord heaks mu tähelepaneku, kui üks soome naisteadlane pidas kord udmurtidele ettekande kohe pärast rongist maha astumist. Tema kleit oli kortsus, ja mitu naist kommenteeris seda, väites, et see häiris neid nii, et nad ei saanud mitte midagi jälgida ...

Samas, kui olin oma udmurdi sõbrannaga Budapestis, sattusime elama korterisse, kus triikrauda ei olnud. Sellest tekkis selline skandaal, et läksime peaaegu riidu... Et mitte rikkuda suhteid, kinkisin talle reisiriiakrauda...

Jah, see rabas mind, sest ma ei omista nendele asjadele mingit tähtsust. Teised küsimused on olulisemad. Sellepärast ei pane ma üldse tähele, kuidas ma riides käin, kuidas ma juukseid kannan. Või õigemini – ma ei pannud tähele. Kandsin kaua vanu saapaid, mis polnud kuigi ilusad, aga olid seevastu väga mugavad. Selle kohta tegid udmurdid ebameeldivaid märkusi. Mitte otse muidugi, aga omavahel. Õnneks andsid mulle lähedasemad udmurdid need mulle edasi, ja ma olen neile väga tänulik, sest see aitas paremini seda rahvast mõista. Muidugi olid nad ise sellest häiritud...

Sain aru, et kui ma tahan nendega töötada, pean muutuma nende silmis aktsepteeritavamaks...

Aga muidugi, tekkis küsimus, mis väärtused on udmurdi mõtlemise alusteks?

Kui ma räägin udmurdi sõpradega, on esimene, mida tavaliselt ma kuulen, kurikuulus lause: "*Mar kalõk vera?*" ehk nagu rahvas räägib. See on udmurtide üks kuldreegel: nad juhivad rahva häälest. Lähtutakse ideest, et rahvas teab, määrab, mis on õige, mis mitte. Ka selles osas on minu mõtlemisviis vastupidine: teiste arvamused pole minu jaoks mingit autoriteeti. Udmurtidel aga on. Väga sageli, kui me udmurdi sõpradega ühele meelele ei jõua, kasutavad nad minu vastu argumenti: mida teised meie ühised tuttavad arvavad... Neile ei tule pähegi, et minu silmis pole see mingi argument.

Olen püüdnud seda esteetilist paradoksi lahti mõtestada. Esialgu – ehk järgmise kolme aastakümne jooksul muudan oma arvamust – interpreteerin seda järgmisel viisil: see küsimus on seotud maailma korrastamisega. Udmurtidel, nagu paljudel rahvastel, on holistlik mõtteviis ning valdkonnad ei ole üldse eraldiseisvad. Nende reeglid kinnitavad maailma korrastamist, et ei tekiks kaost. Udmurdi maailm pole metsik maailm, see pole loodusmaailm. See maailm on inimese kodustatud, inimene ise on eraldi, tema loodud maailm eraldi. Selle kodustatus on markeeritud. Nagu talu piirist väljas on ohtlik maailm, kus valitseb kas kaos, või arusamatud reeglid (mis on sama asi), lahtised juuksed ja triikimata riided sümboliseerivad korratust, ohtu, stiihiat. Kui sinu maailm on seesmiselt harmooniline, pead sa kandma maailma harmoonilisust ja seda sümboliseerib sinu välimus. Praegu olen ma jõudnud selle järelduseni.

Aga ma hoian silmad lahti, et oma arvamusi vajaduse korral muuta...

Tartu udmurdid

Tartu ei kuulu ametlikult udmurdi maailma, aga aastaid olen suhelnud Tartu udmurtidega, ja kuna me elame siin, nii mina kui nemad, võimaldab see kokku saada tihedamini ja teistes tingimustes kui seal olles.

Juba 1990. aastatel olid udmurdi sõpradel mu korteri võtmeid, ja sageli olid nad minu juures. 21. sajandil, eriti alates 2016. aastast, on minu suhtlusringkonnas olnud palju udmurte, kellega ma sageli kohtun.

Mida olen neilt õppinud?

Eelkõige olen õppinud aru saama, miks neil polnud Eestis mugav. “Kõik on siin nii võõras,” kommenteeris üks 1990. aastatel. Mis nimelt? Võõras oli muidugi keel, aga peamine oli see, mida nimetati “eesti individualismiks”. See, et inimesed ei ela koos. Et eelistatakse olla eraldi, suhelda, kui isu tekib, aga mitte tingimata kogu aeg. Et inimesed ei käi pidevalt üksteise juures külas. Mäletan, et 1990. aastatel tulid inimesed sagedamini läbi eelnevalt helistamata, nüüd juhtub seda harvemini. See seletab lisaks keelele, miks Venemaalt tulnud soome-ugrilased olid pigem omakeskis või suhtlesid Eesti venelastega...

Sain teada ka seda, et mitmekeelsus, isegi kui ta on olemas, ja mõned udmurdid olid tõepoolest kakskeelsed, ei pruugi automaatselt soodustada teiste keelte õppimist. See rabas mind. 21. sajandi alguses pidi üks ammune udmurdi sõber sooritama inglise keele eksami Peterburi ülikoolis, kuhu ta astuda tahtis. Ta palus minult abi. Tema võimetus omandada inglise keelt üllatas mind. Tal oli peas kaks keelesüsteemi, kolmas ei tohiks ju olla nii raske. Aga siiski... Lõpuks mõistsin, et need kaks keelt elasid tema sees erinevates staatustes: üks kõrgem, nagu tõeline keel, teine madalam, nagu mingi murre. Ja see ebavõrdsus takistas kasutamast kõiki eelised, mida kakskeelsus oleks võinud pakkuda.

Veel olen õppinud, et kui minul oli kombeks sõpradega veeta aega istudes ja rääkides, siis udmurtidel on kõrgeim suhtlusviis olla koos ja laulda. Selle õppetunni sain nii Tartu udmurtidelt, kui ka Udmurdimaa sõpradelt. Ma õppisin tajuma, et koos lauldes ollakse koos sügavamal viisil. See ei ole sõnaline kommunikatsioon, ei vahetata konkreetseid ideid, see on koosolemise hoopis teine tase. Tekib inimlik ühtsus. Udmurdi rahvalaulik *Džakõ apai*, kes suri paar aastat tagasi, kurtis, et nüüd inimesed räägivad omavahel, nad enam ei laula. Temalt õppisin ks laulust teist moodi aru saama. Ja pole ime, kui udmurdi keelt õppides veetsin palju aega laule selgeks saades...

Aga küsimused jäävad...

Selgub siiski, et kolmkümmend aastat pole vist piisav aeg, mõista seda kultuuri kasvõi laias laastus. Jääb palju küsimusi, millele on raske vastata, sest nad on enesestmõistetavad vaid udmurtidele endile.

Mida tähendab vaikus?

Millestki olen hakanud aru saama... näiteks, vaikus tuleneb sageli soovist vältida konflikti. Aga kas ainult?

Mulle pole veel selge, mida tähendab udmurtidele sõna. Kui udmurt räägib, milleks? Mida see kajastab? Mis suhted on tema mõtete ja sõnade vahel? Tema sõnade ning objektiivse ja subjektiivse reaalsuse vahel?

Võtame näiteks sellise juhtumi: kui Nikolai tuleb minu juurde ja kommenteerib: “Kui külm sinu juures on!”, siis mida see tähendab? Mida ta minult ootab? Et ma annan talle kampsuni või lisateki? Või hoopis, et ma valan pitsi? Vahel on tähendanud ühte, vahel teist – aga kuidas sellest aru saada?

Need on filosoofilised küsimused, siiski väga olulised argisuhtluses, et õigesti teineteisest aru saada.

Ilmselt, on mul vaja veel kolmkümmend aastat elada koos udmurtidega ja neid vaadelda, püüdes neid sügavuti mõista.

Kirjandus

Tuluz [Toulouze], Eva 2019. Pit' ili ne pit'? Vneshnii vzgliad na kul'turu pit'ia udmurtov. – Popova, E. V. (koost, vastutav toim). *Napitki v kul'ture narodov uralo-povolzh'ia*. Izhevsk: Udm FİTs Uro RAN, lk188–238.

Summary

30 years of visits at the Udmurt people: What have I learnt?

Dedicated to Tatiana Vladykina

Eva Toulouze

Institute of Eastern Languages and Cultures, Paris, France /
 Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, France
 Research Fellow
 Department of Ethnology
 University of Tartu, Estonia
 evatoulouze@gmail.com

Keywords: etiquette, reception of guests, world perception, status, the Udmurt

In my research, the Udmurt people occupy a central place. Today they are central also in my everyday life as I have paid visits to them already for 30 years because I felt that it was not enough to study only written sources and history. To understand people, their culture and mindset, you have to go to them, to see them in their everyday environment. In this article I would like to share what I have experienced when visiting them, and what I have learnt from them.

MEIST ENDIST

Eva Toulouze on soomeugri keelte õpetaja ja professor Pariisi Riiklikus Ida Keelte ja Kultuuride Instituudis (INALCO) ning etnoloogiateadur Tartu Ülikoolis. Tema peamised uurimisobjektid on Venemaal elavate soomeugri rahvaste kultuur, kirjakultuuri tekkimine soome-ugri aladel udmurtide ja metsa-
neenetsite kultuur.

Eva Toulouze is a teacher of Finno-Ugric languages and researcher at the Institute of Eastern Languages and Cultures (INALCO – Paris), and a researcher at the Department of Ethnology, University of Tartu, Estonia. Her main fields of interest are the cultures of Finno-Ugric peoples in Russia, the emergence of written culture in Finno-Ugric areas, Udmurt's and Forest Nenets' culture.

ORCID 0000-0003-1968-6180

evatoulouze@gmail.com